

POLOZAPOMENUTÉ POSTAVY EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ H. H. GOSSEN

Pavel Sirůček*

Abstract

HALF-FORGOTTEN PERSONALITIES OF ECONOMIC THOUGHT

H. H. GOSSEN

H. H. Gossen was a Prussian court clerk, autodidact. He for the first time detected the marginal utility principles (three Gossen principles). At the time of his life he was unacknowledged, although he is the most important predecessor of neoclastic economic thought and marginalist revolution.

Keywords: H. H. Gossen – predecessors of neoclassical economics – theory of marginal utility – marginalist revolution

JEL Classification: B11, D00, D46

V košaté historii ekonomického, resp. šířeji sociálně-ekonomického myšlení, se objevuje nemálo osobností, jejichž dílo nebylo – dobově nebo i dodnes – plně doceněno či adekvátně rozpracováno. Zcela zapomenuti by neměli zůstat ani různorodí ekonomičtí disidenti, resp. autoři, jejichž originalita se vymyká standardním mantinelům. „Polozapomenuté“ připomíná dlouhodobý seriál našeho časopisu. Tento díl rekapituluje předchůdce neoklasické ekonomie především v rovině koncepce mezního užitku. Jedno z historických prvenství zde náleží H. H. Gossenovi.

Hermann Heinrich Gossen (1810–1858)

Pruský úředník, soukromý učenec a myslitel s vědeckými a uměleckými sklony i ambicemi. Dobově neuznaný objevitel – významný předchůdce neoklasické ekonomie a marginalistické revoluce, který náleží k tvůrcům teorie mezního užitku. Až po jeho smrti začalo být jisté vědecké prvenství Gossenovi přiznáváno a jeho osoba byla přijata do společenství ekonomů.

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta podnikohospodářská (e-mail: sirucek@vse.cz).

Nesvědomitý úředník

O tragédii této spíše smutné, za života nedoceněné a zcela nepovšimnuté postavy kolovala řada polopравd.¹ K doložitelným faktům mají patřit Gossenovy záliby v malířství a hře na housle, kdy v pozůstalosti měl figurovat též fragment pojednání o hudební teorii, i s údajnými objevy. V rukopisech byly nalezeny plány všeobecné pojišťovny či kritika ekonomie Němce K. H. Raua.² Gossen ovšem pracoval sám. Byl naprosto neznámý a neměl ani žádné kontakty s akademickými kruhy. Způsobem komunikace s vědeckou sférou zřejmě mělo být uveřejnění jeho stěžejního díla, které vlastním nákladem vydává kolem roku 1854. Problémy způsobila i písemná pozůstalost, neboť Gossen si poznámky psal prakticky nerozlučitelným těsnopisem.

Gossenovo plné jméno dané při křtu znělo Heinrich Wilhelm Joseph Hermann Gossen. Narozen 7. 9. 1810 v Dürenu (městečko mezi Kolínem a CÁCHAMI), umírá 13. 2. 1858 (obvykle uváděno místo úmrtí Kolín nad Rýnem). Otec působil jako daňový úředník, výběřčím daní byl i dědeček. V rodině se příslušnost k úřednickému stavu dědila po generaci a Gossenův otec až do smrti neustále tlačil na to, aby syn neopustil dráhu úředníka. Rodina se opakovaně stěhuje a H. H. Gossen navštěvuje několik středních škol. Od podzimu 1828 do jara 1831 studuje na univerzitě v Bonnu. Dále jeden semestr navštěvuje univerzitu v Berlíně a po jednoroční vojenské službě (jako kavalérista) se na další čtyři semestry navrácí do Bonnu. Mezi studovanými kurzy, vzhledem k plánované kariéře, dominují předměty právníkého zaměření. V Bonnu navštěvuje také kurz kamerálních věd a v Berlíně kurz věd státních.

Na podzim roku 1834 skládá stanovenou zkoušku a je ustaven referentem ve státní službě. Úřednická činnost ovšem brzy Gossena přestává uspokojovat a začíná své povinnosti plnit nedbale a líně. Připuštěn k další zkoušce, umožňující služební postup, je proto později, nežli bývalo obvyklé. Gossen údajně několikrát projevuje zájem o návrat na univerzitu. K čemuž ovšem potřeboval souhlas otce, který ho mohl materiálně zabezpečit. Nejsou ale zcela jasné Gossenovy úmysly ohledně plánu univerzitního působení, kdy snad mělo jít o prohloubení vzdělání, neboť učitelská dráha ho údajně také nepřitahovala. Gossen se několik let připravuje na kvalifikační zkoušku, kterou opakovaně odkládá. V přípravných písemných materiálech se mají již objevovat náznaky jeho ekonomického díla. Zkoušku konečně skládá až v roce 1844, ve služební hierarchii je povýšen a na nové místo jmenován v Magdeburku.

O práci nejeví valný zájem a po několika kontrolách je za trest přeložen do Erfurtu. I tady na Gossena přibývá stížností, a to již od samotného nástupu, když se dostavuje s měsíčním zpožděním. Vlivem nedbalosti neoznamuje změnu adresy, na niž mu měl být doručen příkaz k nástupu. Gossen často upadá do letargie, nechodí do práce, vymlouvá

1 Relevantní fakta o jeho životě bývají často čerpány z disertace K. R. Bluma, obhájené v Giessenu roku 1931.

2 K. H. Rau (1792–1870) byl stoupencem klasické politické ekonomie. Jeho třísvazková učebnice (1826–1837) je do poloviny 19. století v Německu hojně využívána. Po nástupu německé historické školy jeho vliv upadá. Ideje klasické školy, šířící se do německy mluvících zemí počátkem 19. století, zde získávají pouze malý vliv. Rau náleží k výjimkám a bývá zmiňován též v kontextu předchůdců neoklasické mikroanalýzy (tvrdí, že se všemi cenami se má operovat ve stejném poptávkově nabídkovém rámci, roku 1841 kreslí křivky poptávky a nabídky).

se na zdravotní obtíže, přičemž bývá viděn v erfurtských hostincích. Neustále se přitom omlouvá a slibuje nápravu. K problémům služebním se přidávají problémy osobní, kdy i v úřadě ho pronásledují věřitelé. Gossen slibuje vše vyřešit přímo s nadřízenými v Berlíně. Zda tam skutečně byl, není dodnes jisté. Zřejmě se však vrací do Kolína, kam následně dostává z úřadu výzvu k rezignaci pod pohrůzkou nepříjemných následků. V listopadu 1847 Gossen rezignuje, což bývá dáváno i do souvislosti se smrtí Gossenova otce. Dědictvím má zajištěny potřebné existenční prostředky. Jako soukromá osoba tráví rok 1848 v Berlíně a sympatizuje s revolucí. Později nabízí pojištění. Koncem 40. let 19. století zakládá s belgickým společníkem v Kolíně pojišťovnu. Podnik upadá do obtíží a roku 1850 Gossen z projektu vystupuje, aby zachránil alespoň část kapitálu. Myšlenkou velké životní pojišťovny se má údajně zabývat i nadále.

Neuznaný a následně objevovaný objevitel

Přibližně od roku 1851 se věnuje výlučně teoretické práci. Žije se dvěma sestrami v Kolíně nad Rýnem. Předmluva díla *Entwicklung* je datována lednem 1853. Vlastním nákladem, což tehdy nebylo výjimečné, knihu vydává pravděpodobně v létě 1854. Předmluva dokladuje, že autor do originálního pojednání vkládal nemalé naděje.³ Hluboce podlehl klamu, že – i jako neposlušný úředníček – bude uznán akademickou obcí. Roku 1858 žádá po spolupracujícím nakladateli z *Braunschweigu* vrácení zbytku nákladu. O měsíc později umírá. Historka tvrdí, že rozlíčený Gossen dal neprodané výtisky zničit. Pár exemplářů se ovšem dochovalo.

Počátkem 70. let 19. století dochází přibližně ve stejnou dobu na několika místech nezávisle k obdobným objevům ohledně nového přístupu k ekonomickým jevům na základě užitku, klesajícího s rostoucí hojností daného statku. V učebnicích bývá obvykle uváděn W. S. Jevons, C. Menger a L. M. E. Walras, jejichž metoda vyjádření objevu se ovšem lišila. I mezi nimi panovala soutěživost, nicméně o absolutní prvenství⁴ se významněji přit neměli. Byli v kontaktu a o svých studiích se informovali. O Gossenovi tehdy údajně slyšet ještě neměli.

V docenění Gossena-ekonomy až později sehrál roli nedostatek informací o jeho životě, velmi obtížná dostupnost díla i jeho styl. Pojednání bývá vyčítána nesrozumitelnost a nevyrovnaná i mlžná struktura,⁵ silně odrazující čtenáře. Velkohubě naivní a romantický sloh se střídá s matematickým aparátem. Pro matematiky aparátem nepřiliš elegantním a prostinkým (užití algebry, grafů a výjimečně derivací), pro nematematické

3 Např. sebevědomě deklaruje, že odhalil „na poli vysvětlení vztahů mezi lidmi ... něco podobného“, jako se podařilo „Koperníkovi s pohyby nebeských těles“. Obdobné srovnání použil v předmluvě svého stěžejního díla i L. M. E. Walras. Těž dobově nepřilíši doceněný a posléze J. A. Schumpeterem nazvaný „největším z ekonomů“.

4 Jevons k objevu klesajícího mezního užitku má dospět už koncem 50. let 19. století. Pojem mezní užitek formuluje a používá roku 1862, ale tehdy nevyvolává větší zájem. Ten způsobuje až kniha z roku 1871.

5 Obdobnou nálepkou bývá opatřováno i stěžejní dílo J. M. Keynesa *Obecná teorie* (1936). Akademici si ovšem „mlžné poselství *Obecné teorie*“ považovali za čest luštit, když šlo o text uznávaného génia Keynesa.

ekonomy bylo dílo matematické naopak příliš. Pozdější učebnice A. Marshalla přinášejí matematický aparát jednodušší a pojednání L. M. E. Walrase zase elegantnější. Gossen tak prakticky nemá pokračovatele.⁶

Odkazu na matematické rozpracování filozofie a teorie užitku si měl jako jeden z prvních povšimnout R. Adamson (profesor z Manchesteru, kde střídá W. S. Jevonse), a to v knize *Theorie und Geschichte der National Ökonomie* autora G. Kautze z let 1858–1860.⁷ Adamson začíná pátrat a výtisk Gossenovy knihy získává od jednoho německého knihkupce roku 1878. Závěr, že většinu myšlenek marginalistické revoluce vyslovuje už H. H. Gossen téměř dvě desítky let před jejím vypuknutím, sděluje W. S. Jevonsovi. Jevons kvality Gossenova díla uznává a 15. 9. 1878 informuje Walrase. Roku 1879 Jevons v předmluvě 2. vydání svého pojednání *The Theory of Political Economy* konstatuje přínos Gossena. Gossen měl Jevonse předejít ve vyjádření základních principů ekonomické teorie a jeho fundamentální teorie měla být mnohem obecnější, nežli se mělo podařit samotnému Jevonsovi.

Více o tajemném Gossenovi chtěl znát Walras. Téměř detektivní pátrání po exemplářích díla i životě Gossena, za pomoci německé policie, dovádí L. M. E. Walrase na stopu Gossenova synovce H. Kortuma – profesora matematiky na bonnské univerzitě. Zpráva o životě strýce se stává základem Walrasova článku z roku 1885, kde konstatuje historickou nespravedlnost ohledně „jednoho z nejpozoruhodnějších ekonomů“. Walras připravuje francouzský překlad Gossenova díla, který není vydán. Jediný rukopis i celá Kortumova zpráva se po Walrasově smrti ztrácí. Originály z Gossenovy pozůstalosti se přes vzdálené příbuzné dostávají k O. Krausovi, profesoru na německé větvi pražské univerzity. Kraus sestavuje v roce 1910 první Gossenův životopis.⁸ Gossenova pozůstalost v Praze nenávratně mizí. Zájem o Gossena však roku 1889 vede k reprintu jeho práce. Anglický překlad díla ovšem vychází až roku 1983.

Tzv. Gossenovy zákony

V *Odhalení zákonů lidských vztahů a z nich vyplývajících pravidel lidského jednání*⁹ fakticky formuluje hlavní principy teorie mezního užitku, později obdobně vyložené

6 Některé interpretace za jistá pokračování označují zkoumání hodnoty s původem v uspokojování potřeb, resp. zkoumání jedince a potřeb u C. Mengera a žáků. Mengerovy „škály“ numericky ilustrují Gossenovy zákony.

7 Neznámého Gossena má citovat též Němec F. A. Lange v roce 1870, čemuž tehdy nikdo nevěnuje pozornost.

8 Viz text *Gossen* (Kraus, O., Duncker & Humblot; 1910) – u příležitosti 100 let od narození H. H. Gossena.

9 Lze se setkat i s překlady *Vývoj zákonů lidského chování a z nich vyplývajících pravidel lidského obchodu* aj.

C. Mengerem (1871).¹⁰ Tyto základní principy jsou nazvány Gossenovými zákony.¹¹ Právě na ně bývá obvykle redukován obsah *Entwicklung*. Přitom moderní učebnicová interpretace není úplně totožná s Gossenovou relativně precizní původní formulací, včetně grafického znázornění. Gossen tyto koncipuje jako principy lidského chování, resp. uspokojování potřeb.

První zákon popisuje klesající přírůstek pocíťovaného užítku z dalších a dalších přírůstků statku,¹² tedy mezní užitek se spotřebou klesá, neboť jsou uspokojované potřeby stále plněji nasycovány. Nazýván též bývá zákonem nasytitelných potřeb a má se týkat většiny potřeb. I při opakovaném uspokojování těžké potřeby má být již počáteční užitek nižší.¹³ V učebnicích bývá celý princip interpretován jako zákon klesajícího mezního užítku. Autorství jednodušší formulace tohoto principu lze přisuzovat již D. Bernoullimu (hypotéza klesajícího užítku rostoucího důchodu, ovšem ještě bez aplikace na užitek zboží) či J. Benthamovi aj. V obecnější rovině kritiky konstatují, že sice odráží určité subjektivně psychologické reakce spotřebitele, má však omezené působení a nemůže být interpretován jako zákonitost obecné ekonomické vědy. Např. marxisté kritizují abstrakci od existence sociálních skupin, tříd či rozdělení důchodů a nevhodnost principu pro vysvětlení hodnoty. Bývá upozorňováno, že nezřídka je i možné pozorovat tendenci právě opačnou – a to např. u potřeb, ze kterých se stávají vášně. Gossem má přitom odkrýt ještě další vlastnost užítku: čím větší je přestávka v uspokojování potřeby, tím větší je pocíťován užitek. Tato souvislost bývá ekonomii spíše zanedbávána, využívána je např. v psychologii, ovšem bez souvislosti s úvahami Gossena.

U druhého principu (zákon vyrovnaní mezních užítků aj.) Gossenovo historické prvenství zpochybňováno obvykle nebývá.¹⁴ Učebnice formulují, že pro maximalizaci celkového užítku ze spotřeby musí být mezní užitek ze statku, dělený jeho cenou, stejný pro všechny spotřebovávané statky. Spotřebitel tak maximalizuje uspokojení, alokuje-li důchod mezi zboží způsobem, že uspokojení z poslední jednotky důchodu, vydané na každé zboží, bude stejné.

10 Diskutován je vztah rakouské subjektivně-psychologické školy ke Gossenovi. Uváděno též bývá, že někteří „*Rakušané*“ Gossenovo prvenství neuznávali, taktéž neoperovali s třetím Gossenovým zákonem atd. Menger a Böhm-Bawerk měli Gossena údajně zdát pouze z doslechu, resp. od Walrase. Menger měl mít v plánu zmínku o Gossenovi do předmluvy dalšího vydání své knihy, které nevyšlo. Třetí německé vydání Gossenova díla opatřuje předmluvou F. A. Hayek (1927). Připomínán zde bývá i matematický styl Gossenova pojednání, styl např. v dobách „*sporů o metodu*“ v německy mluvících zemích nepopulární – u rakouské ekonomické školy (striktně verbální a nematematické) i u německé historické školy (s odmítáním obecných ekonomických zákonitostí).

11 Označení se mělo poprvé objevit roku 1895. Někdy bývá uváděn až rok 1903 a dílo F. von Wiesera.

12 Podle Gossena úměrně s uspokojováním určité potřeby *stupeň požitku* klesá až na nulu – při nepřetržitěm aktu spotřeby klesá užitek po sobě jdoucích jednotek až k hranici plného nasycení. Po jejím dosažení se slast mění ve strast. Tedy s postupným uspokojováním potřeby klesá její *intenzita* – význam dalšího uspokojování.

13 Při opakujících se aktech spotřeby klesá užitek prvních jednotek.

14 Podle Gossena, není-li možné plné uspokojení všech potřeb, je třeba tyto uspokojovat tak, aby *intenzita* jejich uspokojení byla stejná. Pokud jedinec disponuje omezeným množstvím statků, k dosažení maxima svého celkového užítku musí přerušit uspokojování potřeb v bodě, kdy se jejich *intenzita* stane stejnou. Gossen hovoří o *zákonu rovnoměrného uspokojování potřeb*, který – jako další principy – i graficky ilustruje.

Třetí Gossenův zákon (též zákon „*neužitku*“ z práce) ukazuje, jak velké pracovní úsilí bude jedinec vyvíjet, aby získal zboží. Gossen předpokládá, že práce je příjemnou aktivitou pouze do určité míry vydávaného pracovního úsilí. Každá dodatečná jednotka práce přináší menší uspokojení, až se práce změní na činnost nepříjemnou, mající negativní užitek. Jedinec maximalizuje celkový užitek z vynakládané práce tehdy, když se mezní užitek zboží (získaného za práci) rovná mezní újmě („*neužitku*“, oběti) z pracovního úsilí. Tedy, že užitek z poslední jednotky kterékoli statku vyráběného individuem, vztahený k vynaložené pracovní době, je roven újmě pocítované z této dodatečné jednotky práce. Jedinec zvyšuje spotřebu až do doby, kdy se „*neužitek*“ způsobený prací vyrovná požitkům, které práce může přinést. Výměna je pro jedince tudíž výhodná, dokud se nevyrovná hodnota posledních jednotek, které vlastní. Úvahy na toto téma, s různými aplikacemi, rozvíjí později např. G. S. Becker.¹⁵

Gossenův náhled na lidské chování je charakterizován utilitarismem, spotřebním přístupem a matematickou metodou. V *Entwicklung* Gossen v podstatě formuluje teorii mezního užitku. Naznačuje užitkovou funkci a anticipuje principy optimální alokace na marginalistických základech. Vymezuje mezní užitek¹⁶ a ukazuje, že tento určuje hodnotu¹⁷ zboží, kterou vnímá jako subjektivní ocenění spotřebitelem. Rozlišuje různé typy statků (volné, nemající hodnotu, a ekonomické aj.), velikost hodnoty (subjektivního soudu) vztahuje k *uspokojení z poslední jednotky* a principy mezního užitku aplikuje na racionální spotřebitelský výběr i na náklady.

H. H. Gossen přichází s řadou dalších originálních postřehů. Rozlišuje před Marxem, mezi pracovní silou a pracovní dobou (prací) nebo se vyslovuje (jako dobově J. S. Mill a mnozí jiní) pro nacionalizaci půdy, neboť renta má vznikat bez jakýchkoli, byť i minulých, zásluh vlastníka. Dílo *Entwicklung* obsahuje též kritiky idejí utopických socialistů.¹⁸ Gossen např. konstatuje, že přechod k plánovitému hospodářství by narušil existenci zákonů (chápaných ve smyslu zákonů věčných a přirozených) a přivedl lidstvo ke katastrofě.

Pozornost v neposlední řadě zasluhuje Gossenova metoda, kdy k objasnění závěrů používá jednoduché matematiky a v knize prezentuje 24 grafů, což je na svou dobu

15 V obecnější rovině lze třetí Gossenův zákon interpretovat i jako podmínku optimální (resp. efektivní) alokace omezených zdrojů v podobě rovnosti mezních strastí a mezních slastí. Někdy ovšem bývají Gossenovy zákony redukovány pouze na první dva – např. v duchu rakouské tradice. Existují však i další interpretace.

16 Výše uvedené interpretace používají moderní standardní terminologii. Gossen ovšem hovoří o „*uspokojení z poslední jednotky*“ nebo např. o „*užitku posledního atomu*“. Jevons operuje s „*konečným stupněm užitku*“, Menger užívá „*nejnižší stupeň uspokojení*“ atd. Pojem mezní užitek (užitečnost) zavádí F. von Wieser.

17 Podle Gossena je přitom hodnotu třeba zkoumat pouze v „*relativních podmínkách*“, neboť ve vnějším světě nic nemá absolutní hodnotu. Hodnota závisí pouze na vztahu mezi objektem a subjektem.

18 Nicméně samotný H. H. Gossen bývá označován za reprezentanta tzv. rýnského radikalismu, ovlivněného francouzským osvícenectvím i utopickými socialisty.

unikátní.¹⁹ Úvodní Gossenovy grafy jsou přitom v podstatě totožné s pozdějšími grafy W. S. Jevonse.

Další předchůdci neoklasické ekonomie a teorie mezního užitku

Marginalistická revoluce²⁰ měla nemálo předchůdců a tzv. formativní období neoklasické ekonomie bylo dlouhé. H. H. Gossen přitom dospívá k nejúplnějši formulaci teorie mezního užitku a k vymezení jejích základních principů. Ohledně této teorie, resp. subjektivní teorie hodnoty a ceny, však nebyl zdaleka jediným a zdaleka ani prvním. Významných historických mezníků a dalších *pionýrů* je více. Marginalismus pronikal do ekonomie především právě přes koncepci mezního užitku, reprezentující základ neoklasické teorie hodnoty a ceny. Právě na teorii mezního užitku se soustřeďují první marginalisté a ta se stává jedním ze základních stavebních pilířů neoklasického teoreticko-metodologického systému. Oproti klasické škole politické ekonomie používá při vysvětlení hodnoty a ceny marginalistickou metodu a jde o teorii hodnoty subjektivní. Oba principy se ale objevují ještě před 19. stoletím.

Středověkem se vine subjektivní i objektivní linie hodnotových teorií. Řada scholastiků, resp. tzv. kanonistů, udržuje a rozpracovává oba přístupy k hodnotě a cenám. Někteří přitom částečně rozvíjejí subjektivně-užitkový přístup, s vazbou hodnoty na užitek. Jde o pozdní scholastiky, jako byl L. Molina (1535–1600), J. de Lugo (1583–1660) a L. de Lesius (1554–1623). Zdroj hodnoty a ceny vztahují k užitku, který nespojují s vnitřní vlastností zboží, ale s individuálním úsudkem. Neznají mezní užitek, nicméně tuší, že užitek souvisí se vzácností. Obě tradice (udržován i rozvíjen je taktéž přístup objektivně-nákladový) se přitom odkazují na argumentaci Aristotela, kterou ovšem významněji nepřekračují. Což platí také pro úvahy „*filozofů přirozených zákonů*“ 17. století H. de Groota (1583–1645) a S. von Pufendorfa (1632–1687). Obohacení je spojováno až s dílem F. Galianiho (1728–1787), z roku 1751. Spolu s È. B. de Condillacem (1714–1780) bývá řazen k prvním teoretikům subjektivní hodnoty. Galiani rozvíjí subjektivní přístup scholastiků a svých předchůdců B. Davanzatiho (1529–1606) či G. Montanariho (1633–1687). Na jeho senzualistické pojetí užitku navazuje J. Bentham. Pozice subjektivní teorii hodnoty zastávali dále A. R. J. Turgot nebo J. B. Say, kteří však ještě neoperovali s mezním užitem. Galiani, Condillac a Turgot byli schopni vysvětlit mnohé souvislosti konceptu užitku, ale neobjasnili na těchto pozicích hodnotu zboží.

19 Gossen chtěl odstranit „...zmatek, ve kterém se ekonomie v současnosti nalézá“ a obrací se i na fyziku aj. vědy. Originálně využívá matematiky a grafů k objasnění principů maximalizace. Některé prameny konstatují, že při propojení díla J. H. von Thüneny a H. H. Gossena se lze dostat k ucelené neoklasické teorii optimální alokace. Ovšem mimo neoklasický rámec Gossena staví, že funkce užitku vztahuje spíše k času nežli k množství atd.

20 *Rokem marginalistické revoluce* bývá standardně nazýván rok 1871, kdy publikují díla Jevons a Menger. Šlo ale o postupnou přeměnu, kdy neoklasické ekonomie vítězí až s A. Marshalllem (1890). Právě Marshall definuje metody zkoumání a často, hovoříme-li o neoklasice, máme na mysli právě soubor nástrojů, které má k dispozici (a které spoluvytváří) Marshall. Přitom nelze zapomínat, že měl četné předchůdce – teoretické i metodologické. V Marshallových *Principles*, považovaných za orientační bod pro založení neoklasické mikroekonomie, se objevuje soustava moderních teoretických nástrojů. Existuje však pouze málo toho, co by se nedalo nalézt již u Cournota, Dupuita, Gossena a Thüneny. V některých sférách (duopol, cenová diskriminace či prostorová konkurence) nejsou Marshallovy analýzy dokonce ani tak komplexní jako ve studiích předchůdců.

Za prvního²¹ autora koncepce mezního užítu bývá považován matematik a fyzik D. Bernoulli (1700 – 1782). Do ekonomie vstupuje tzv. St. Peterburský paradox při hazardní hře vrhání mincí (1738) jako první doložená formulace klesajícího mezního užítu (mezní užitek důchodu klesá s jeho růstem). Důležitý je vklad utilitaristy J. Benthama (1748–1832), usilujícího o reformy, které hodlal provádět na principu užítu a kalkulu štěstí („*kalkulu slasti a strasti*“), včetně morálních úvah o spravedlnosti a dobru. Jedince považuje za racionální maximalizátory užítu, jednající ve vlastním zájmu. Bentham usiloval o zlepšení života a doporučoval řadu opatření. Aktivita měly přinášet „čisté štěstí“ maximálnímu počtu lidí. Filozoficky přispívá k ekonomické analýze, kam vnáší představu užítu a maximalizace.

O mezním užítu uvažují G. Cramer (1738) či Dupuit (1844), kteří obdobně jako Bernoulli řeší specifické problémy. Inženýr a technik A. J. E. J. Dupuit (1804–1866) se zabýval výstavbou silnic a kanalizací a přispěl i do oblasti hydrogeologie. Jako ekonomický samouk studoval např. výši poplatků za průjezd mostu (1844). Odlišuje užitek celkový a mezní, dospívá ke klesajícímu meznímu užítu, jehož křivku poprvé ztotožňuje s poptávkou. V textech (1844, 1861 aj.) naznačuje základy užítkového pohledu na poptávku, moderního nákladově prospěchového přístupu k trhům a grafické analýzy. Přispívá i k metodologii ekonomie a mnohé jeho postřehy, vědomě či nevědomě, přebírá A. Marshall. Při měření společenského prospěchu plynoucího z veřejných prací a statků Dupuit předznamenává tzv. relativním užitem koncepci spotřebitelského přebytku. Náznaky, resp. prvky marginalismu, lze nalézt i v dílech N. W. Seniora (1836), W. F. Lloyda (1834), M. Longfielda (1834), R. Jenningse (1855), W. E. Hearn (1864) nebo ještě dříve È. B. de Condillaca (1776), A. N. Isnarda (1781) aj. U některých z uvedených lze hovořit o formulaci principu klesajícího mezního užítu, nicméně ještě obvykle bez aplikací na vysvětlení ekonomických problémů.

K originálním předchůdcům, přesněji přímo průkopníkům marginalismu v 19. století, a k nejvýznamnějším předchůdcům neoklasické ekonomie vůbec, bývá řazena trojice Gossen, Thünen a Cournot. Přes jejich dnes již docenovaný přínos nutno konstatovat, že žádný z nich v ekonomické sféře významněji neoslovil své současníky a ani nevybudoval ucelený systém.

Francouzský matematik, filozof a dobově neuznaný ekonom A. A. Cournot (1801–1877) předznamenává neoklasickou teorii firmy, zkoumání funkce poptávky a nabídky, cenové elasticity i mezního příjmu či tržních struktur. Náleží k průkopníkům matematické ekonomie (viz též *Acta Oeconomica Pragensia*. 2015; 1: 61–68). Němec J. H. von Thünen (1783–1850) byl průkopníkem na poli prostorové ekonomie a prvním, kdo formuluje koncepci mezní produktivity (1826). Thünen byl prvním teoretikem mezní produktivity, ovšem objevený princip značně specificky aplikuje v teorii mzdy a úroku. Thünenova kniha zapadla a na konci 19. století je tato teorie znovuobjevována J. B. Clarkem. Prvním teoretikem mezního užítu se stává H. H. Gossen (1854), jehož dílu se v době vydání však nedostává ani tak malé pozornosti, jako u tomu bylo u prací Thünen a Cournota.

21 Některé prameny však již zmiňují nematematickou formulaci principu u scholastiků ze španělské Salamanky (T. de Mercado, F. Garcia) téměř o dvě století dříve.

Dílo H. H. Gossena

Die Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln (Friedrich Vieweg & Sohn, 1854).

Doplňkové informace

Hermann Heinrich Gossen: His Life and Work in Historical Perspective (Georgescu-Roegen, N. In Gossen, H. H.: *The Laws of Human Relations and the Rules of Human Action Derived Therefrom*. MIT Press, 1983); Marginalistická revoluce – předchůdci (Holman, R. *Politická ekonomie*. 1994, č. 5); Herman Heinrich Gossen – muž, který nechtěl být úředníkem (Havel, J., *Politická ekonomie*. 1995, č. 3); *History of Economic Analysis* (Schumpeter, J. A., Schumpeter, E. B. (ed.), Perlman, M., Oxford University Press, 1996); The Origins of Neoclassical Microeconomics (Ekelund, R. B., Hébert, R. F. *Journal of Economic Perspectives*. 2002, č. 3); Předchůdci neoklasické ekonomie (Sirůček, P., Džbáňková, Z. *Ekonomie a Management*. 2008, č. 3); Předchůdci neoklasické doktríny a teorií (Sirůček, P., Džbáňková, Z. *Marathon*. 2009, č. 3); Wer war Hermann Heinrich Gossen (1810–1858), Namensgeber eines der Preise des Vereins für Socialpolitik? (Kurz, H. D. *Schmollers Jahrbuch*. 2009, č. 3); *Dějiny ekonomických teorií* (Sojka, M., Havlíček Brain Team, 2010).